

הבלש העברי מכה שנית

סיפורת התעלומה העברית מקיזה מתרדמה בת 50 שנה

זיוה שמיר

בשנות השלושים הציפו את הארץ, ובמיוחד את תל-אביב, גלי העליה החמישית, ששינו במידה ניכרת את פני האוכלוסיה. בחו"ר 1933, בפתיחת ה"שיעורים האוניברסיטאיים" בתל-אביב – ה"סנונית" הראשונה של מה שנודע לימים כ"שלוחה" של האוניברסיטה העברית – התריע ביאליק נגד תופעות מדאיגות, שפשטו בעיר כפטריות: צצו בה מיני "מכונים" לשעשוע ולריקוד, מיני בתי ראינוע, "קאזינו" מצועצע, וכדברי המשורר "כל אותן 'מילי מעלייתא' שעיר חוף ליבנטינית מצטיינת בהן". את סגמת הלבנטיניזציה, שהסתמנה בעיר עקב הגידול המזורז והבלתי-מבוקר שלה ורדיפת תושביה אחר שעשועים קלים ובילויי בידור זולים, ביקש ביאליק לעצור מבעוד מועד, בסיועם של מוסדות עתיירי-תרבות, אשר יקבעו בה "עתים לתורה".

ספרות קלילה להמונים

ימים היו גם ימי פריחתו של ז'אנר ה"בלשים" – אותם ספרונים צנומים, שנמכרו בקיוסקים של תל-אביב, מתוך ביקוש הולך וגואה, ושעוררו נגדם את חמת המחנכים, אנשי הרוח והנהגת היישוב. ה"בלש" היה סוג ספרותי שלא נודע עד אז בעברית, ומקביליותו נמצאה לקורא בעיקר בתרבות האנגלו-אמריקאית (שבה פרי-חו ה-detectives וה-thrillers למיניהם) ובעיתונות ה"שונד" היידי. עד להופעתו, נטלו רוב הסופרים העברים את תפקידם

שאינה מחפשת הנאות אינטלקטואליות היאות למתי מעט.

הסופר אביגדור המאירי והעיתונאי ב"צ כץ, שהיו מקורבים לחוגי הימין, הם דוגמה לסופר ולעיתונאי מן הנוסח החדש, ששאפו לנוורמליזציה של העברית ולהתאמתה להמונים. הם וחבריהם הרימו את הכפפה, שורק ז'בוטינסקי בראשית שנות העשרים, במאמריו ובמעשיו לעידודה של הספרות הלא-קאנונית. גם יונתן רטוש (או אוריאל הלפרין) הושפע בוודאי ממגמה זו, כשהחליט לתרגם את ספרו של ארתור קונן דויל "בלבם של בני בסקרוויל" שיצא לאור בשנת 1937, דווקא בהוצאת "אמנות" המכובדת (למרות מחאותיו, נענה גם ה"ממסד" המכובד לביקוש הרב לספרות המתח והתעלומה, ואפילו הוצאת "מצפה" הסכונרת, בראשותו של אשר ברש, שהתנגד למגמות הפופולריוזציה של הספרות העברית, הוציאה סיפורי בלשים תחת השם "ספריית הריגול").

ביקוש למתח ותעלומה

וראוי להרחיב את מסכת הנימוקים הסוציו-היסטוריים להתבססותה של התופעה: הימים היו ימים של קיטוב פוליטי בין שמאל לימין, שאך פסע היה בינו לבין מלחמת אחים. שלשלת הדמים הבלתי פוסקת של ה"מאורעות", המחלוקת בין מצדדי מדיניות ההבלגה לבין חסידי הקו האקטיביסטי; אולדתהיד של הנהגת היישוב אל מול הבריטים; הפעדים המעמדיים בין מי שנהנה משנות ה"פרוספריטי" לבין מי שסבל מהן; התחושה שהישגיו המוסריים והתרבותיים של היישוב הקטן, שהושגו ברוב עמל,

מן ה"בלשים" של תדהר ובן-ישראל, ואפילו את שם מנהיג החבורה נטל ללא שינוי מסדרת ה"בלשים" של "ספריית המסווה", שגיבורה הראשי היה הבלש זהבי, ברנש בעל כושר אנליטי מזהיר, אך גם אנושי וסימפתי, מין "קולומבו" של שנות השלושים...

עדנה לז'אנר ה"נחות"

והנה, חמישים שנה בדיוק לאחר דעיכת ה"בלש" כסוג מסוגי הספרות ל"מבוגרים", היתה לו עדנה, ואנו עדים לספרי "בלשים" חדשים לבקרים. הרומאנים של בתיה גור ("רצח בשבת בבוקר", "מוות בחוג לספרות"), של יאיר לפיד ("הראש הנפול") ושל שולמית לפיד ("מקומון") עושים את הרנסנס של הז'אנר לתופעה וודאית וסלאת עניין. לאור המערך הקומבינטורי המשוכלל שספרים אלה מפעילים, מתגלה הז'אנר הבלשי מצדו המחזחכם – כתופעה שהיא כלל לא נאיבית או טריוויאלית. המשותף לכל הספרים הללו הוא רקעם הסוציו-אקונומי הנובה של הנחקרים. בדורנו, דור שידע רוצחים מקרב חברי לשכת עורכי-הדין ומקרב החוגים שהתחככו בחבריי-כנסת ובמנהיגי האומה, נטולים גם החשודים של ספרים מן המעמד הגבוה: מחוגי הפסיכיאטריה, מכין הפרופסורים שעל פיהם ישק דבר בתחומי התרבות והאמנות, מבין אנשי החוק והמשפט, או מחוגי הרבנים ומנהיגי הדת בבני-ברק – כולם דמויות הכבולות לחוקי אתיקה גבוהים, ללא פשרה. האב-טיפוס של החשוד בפשע "עלה ברמתו", ולעומת זאת ירד המודוס של הבלש: לא עוד "סופרמן" כליכול וחסר מגבלות,

יאיר לפיד

בתיה גור

אביגדור המאירי

שולמית לפיד

דוד תדהר

בי אים טיפוס במעט אנטי-הרואי, מלא חסרונות אנושיים כרימון. גם חלקה של העלילה החיצונית פחת ברוסאנים הללו מן הגל החדש, ותחתיה עלה משקלה של עלילת הנפש, שאינה מרתקת אולי את מי שמחפש כאן את מקבילותיו של הגותחן האמריקני מן הטלוויזיה והקולנוע, אך לעומת זאת מעלה את ה"בלש" כמ-עט למעמד של רומאן. ה"בלש" העברי איבד את איכותו הנאיבית משנות השלושים: שוב אין בו חלוקה ל"רעים" ול"טובים" בצבעי שחור-לבן; אותן תכונות יסוד אימליסטיות, המצויות אצל הפרשע מן הדיוטה התחתונה מצויות כאן גם במקום שאין נהוג לחפ-שן; ולהיפך, גם מי שאיגו נמנה עם החוגים האינטלקטואליים, עשוי להתגלות כאדם רגיש ובעל נימוסים טבעיים, שאינם נרבי-שים בתואר או בדיפלומה.

בקצרה, ה"הבלש" העברי, שהקיק מקץ חמישים שנה, אינו פונה רק אל קהל-היעד הרחב וה"טבעי" שלו, אלא מיועד גם למי שאינו נמנה בדרך-כלל על ציבור צרכניו של המותחן לסוגיו. במחקרם הניל, הייעו והר ויעקב שביט של המסקנה, כי למרות הפופולאריות הרבה זל ה"בלשים" בשנות השלושים, צודקים איתמר אבנר-זהר וגדעון לורי במחקריהם, הקובעים את הספרות העברית כרב-משמט חסרה, בשל העדרה הכולל של המערכת הלא-קאנו-

הולכים ונעלמים בתוך שלל הגילויים, שהביאה עמה העליה שיה מקרוב באה; התפשטות תופעות של פשע ואלומות בעיר העברית הראשונה, שעד אז תושביה לא נעלו את דלתות בתיהם מפחד גנב או רוצח – כל אלה הולידו את הצמא לסיפורים הרואיים בנוסח ה"מערכון" האמריקאי וה"בלש" האנגלי, שבהם היפים והצודקים מנצחים, העוולות מוצאות את תיקונן, הפושעים השפלים נתפסים והסדר מושב על כנו. הקורא הצעיר, ולא רק הוא בלבד, בלע את הספרונים הללו בשקיקה, בשל טיבם הקליל והיקפם הסצומי-צמ, המעניקים סיפוק וקתרזיס מהירים, מזה, ובשל העובדה שהללו מילאו מאוויי-נפש כמוסים למשמעת, לסדר ולצדק, מזה. שנות המלחמה והשואה הביאו להעלמו של הז'אנר, אם משום גיוסם של רוב הכותבים הצעירים, אם משום הקיצוב בגייר של שנות ה"צנע", אם משום שסר טעמו של סיפור הסתח מסיבות שהזמן גרמן, ואם משום שלציבור הקוראים הרחב – שלא חש קרבה יתרה אל הסיפורת הלאומית והטעונה של עגנון, קבק ובדש – קמו מספרים צעירים, "צבדים" או כמעט "צברים", שהעברית שפתם הטבעית ונושאייהם היו שאובים מן המציאות הקרובה והמוכרת. כפי שקורה תכופות לז'אנר הנדחק אל השוליים, ירד ה"בלש" אל מדף ספרות-הילדים. ינאל מוסינזון, למשל, מחב-רם של ספרוני "חסמבה", נטל לא מעט דפסי עלילה וטיפולוגיה

במלוא הרצינות והאחריות, המתחייבות מעבודת-הקודש בהיכלה של "הגביה" העבריה. פה ושם הועלו טענות נגד ספרותיותה היתרה של הספרות העברית ובזכות הצורך להינתק מן המליצה הכבולה והכובלת, אך עד להתבססותו של המרכז התל-אביב לא נכתבה כמעט ספרות טריוויאלית – רומנים רומנטיים עם יסודות ארוטיים ופורנוגרפיים, ספרות של מתח ופעולה, של אינטריגה ופשע, הומוסקסואליות מענייני דיומא וכיוצא באלה סוגים קלילים וקצרי-יריעה, שלעתים קרובות הם בבחינת מוצר יותר משהם יצירה. בשנות השלושים מוצר הרקע המתאים לעלילת קרנה של הספרות ה"טריוויאלית", ובכללה סיפורת המתח והתעלומה.

זהו ויעקב שביט, במאמרם "לתולדות 'סיפור הפשע' העברי בא"י" ("הספרות" דצמבר 1974), מנו את הסיבות להולדת ה"ספרות להמונים" בתקופת המנדט: עלה חלקם של ילידיהא-רץ, והגיע ל-42% מכלל האוכלוסיה היהודית; גדל חלקם של מי שהשפה העברית היתה להם שפת-קריאה ראשונה, לעתים יחידה; גברה השפעת הקולנוע, והתפתחה עיתונות ממין חדש, שתרה אחר הסנסציה וההנאה הזולה והמהירה, לסטרות תפוצה ורווח; בחוגי היסין נתגבשו, מתוך חתירה לדמוקרטיזציה של הספרות והתרבות, תכניות להוצאת ספרי-קריאה קלים ופופולריים, ספרי עלילה מרתקת, שימשכו את הנוער ואת האוכלוסיה ה"אזרחית".

נית (הספרות הבלשית היתה אז תופעה בלתי-רצופה, היא לא זכה תה ללגיטימציה ספרותית של ממש ואפילו לא למעמד מסחרי יציב בשוק הספרים). מן הבחינה הזו, אין היקיצה המסקרנת של הז'אנר "כאן ועכשיו" משנה את התיזה הזו באופן עקרוני: אין לפנינו "ספרות להמונים", במובן הפשוט והבסיסי של המושג, אלא פניה ברימנית אל קהלים, השונים זה מזה תכלית שיגוי: אל המחפשים בספרות את צדה הבידורי הסנסציוני ואת העלילה החיצונית וגם אל המחפשים אתגר אינטלקטואלי והמתעניינים בעלילת הנפש המורכבת. לפנינו תופעה, המזכירה יותר את "סס הווד" של אומברטו אקו (נבעצמו תיאורטיקן של הספרות הלא-קאנונית) מאשר את גילוייו הנאיביים של הז'אנר משנות השלושים.

הקבלה מרתקת

אף על פי כן, מרתקת האקבלה בין התנאים והנסיבות שהולידו את הז'אנר לפני חמישים שנה ושהאיצו את יקיצתו בשנה-שנתיים האחרונות: שתי התקופות הן תקופות של חרדה, אלימות ואבדן-כיוונים מוסרי; בשתייהן ניצב הציבור בארץ קרוע ושסוע בין הפלגים והמפלגות; אותו קיטוב חברתי בין שמאל לימין, בין חילוניים לדתיים, בין אשכנזים לספרדים, בין מובטלים לבין נור-פי ממון רב מאסתות המדינה; שתי התקופות עומדות בסימון של מגמות הלבנטיניזציה והוולגריוזציה של התרבות, ולא רק משום שה"תרבוש" החליף את מקום ה"תרבות", אלא גם משום שהמלה המשודרת והמקורנת – קלטות הווידאו, קלטות המוסוגים והם-קומונים – ירשה אצל רבים את מקום הספרות. שתי התקופות מתאפיינות בהעדר הנהגה ראויה לשמה, בתחושה של "איש הישר בעיניו יעשה" ובייחול לאדם שיטיל סדר בתוהו (והבלש, הפותר את התעלומה, עשוי להיתפס כדימינוסטיב מטאפורי שלו); שתייהן מתאפיינות בשינויים דמוגרפיים מהירים – באבדן היתרון של "הראש היהודי" מן הדורות הקודמים ובהיווצרותן של שכבות רחבות, שהעברית היא שפתן היחידה ואין להן עניין בספרות לועזית או בספרות המתורגמת מן הלועזית.

סוף סוף, עם נורמלי "ככל העמים"? כן ולא. ואם כן, האמנם זוהי משאת נפשם של מי שדיברו כל השנים "בזכות הנורמליות"?